

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

133:2 • 2013

Upplevelsens poetik

LENA ESKILSSON* *Umeå universitet*

Anna Alm, *Upplevelsens poetik: slöjdseminariet på Nääs 1880–1940* (Lund: Historisk-filosofiska sektionen, Humanistiska fakulteten, Lunds universitet 2012). 305 s. (Summary in English: The poetics of experience: the sloydseminar at Nääs 1880–1940)

Anna Alms avhandling i historia, *Upplevelsens poetik*, behandlar slöjdseminariet på Nääs under 60 år. Verksamheten och dess främste företrädare, Otto Salomon, är antagligen mera känd utomlands än i Sverige, och internationellt är begreppet "sloyd" eller "educational sloyd" främst förknippat med Salomon och Nääs. Det är till och med så att definitionen av "sloyd" är det system som tillämpades på Nääs ifråga om (trä)slöjd: "Swedish system of manual training, especially in woodcarving."¹

Slöjdseminariet på Nääs är alltså väl värd en vetenskaplig studie. Avhandlingen handlar emellertid inte bara om utvecklingen av en nydanande slöjdens pedagogik. Anna Alms intention med sin studie är betydligt mera omfattande. Hennes utgångspunkt är att se vistelsen vid Nääs som en helhetsupplevelse: gemenskapen, hängivenheten för institutets ledare och den känslomässiga bundenheten till platsen och kurstiden. Den övergripande ambitionen är att studera hur upplevelsen av Nääs förändrade kursdeltagarnas liv.

Först lite bakgrund och fakta om verksamheten: grunden till Nääs slöjdseminarium lades 1872 då den framgångsrike affärsmannen och ägaren till Nääs August Abrahamsson öppnade en slöjdskola för godsets och traktens pojkar. Hans systerson Otto Salomon blev föreståndare för skolan. År 1874 utökades verksamheten med en så kallad arbetsskola för flickor och året därpå inrättades Nääs slöjdseminarium, som blev ett seminarium för fram-

* Fakultetsopponent; docent i idéhistoria
1. *Dictionary of difficult words* <www.talktalk.co.uk>.

för allt folkskollärare. Tre år senare lades slöjd- och arbetsskolan ned, men seminariet levde framgångsrikt vidare under Salomons ledning. Han ville med sin syn på praktiskt arbete förändra sin tids alltför teoretiska folkskola. Skolsløjden skulle inte i första hand ge nyttiga kunskaper eller yrkesutbildning utan bidra till en ung människas hela utveckling. Den slöjd det här handlade om var träslöjd. Den pedagogiska sløjden, som kallades Näässløjden eller Näässystemet, väckte intresse över hela världen. Under sløjdens verkligt stora tid i skolan, de sista decennierna av 1800-talet, kom några tusen lärare, skolledare, forskare, politiker och ämbetsmän till Nääs för vägledning och inspiration. Salomon fick hängivna anhängare över stora delen av världen, och hans lärjungar reste ut, främst till europeiska och amerikanska stater, för att föreläsa och undervisa enligt systemet från Nääs.

Efter hand breddade Salomon sin pedagogiska verksamhet. Han upptäckte lekens och idrottens betydelse och 1895 startades lekurser på Nääs i syfte att sprida inspiration för skolornas friluftsverksamhet. Strax efter sekelskiftet inleddes dessutom kurser i textilslöjd, teckning, hushållsundervisning och trädgårdsskötsel.

Efter Salomons bortgång 1907 hade seminariet flera föreståndare fram till 1912, då Rurik Holm blev ordinarie föreståndare, vilket han förblev till 1943. Holms tid på Nääs skilde sig från Salomons. Hans ledarskap var snarast inriktat på att bevara, medan Salomon varit en nytänkare. Efter Salomons död minskade efterhand det utländska intresset för slöjdkurserna på Nääs och den internationella orienteringen avtog till förmån för en mer nationell inriktning – helt i tidens anda. Kursdeltagarna kom nu i huvudsak från Sverige eller Skandinavien. Holm förvaltade Salomons slöjdideér men var mindre intresserad av att utveckla och anpassa dem till en ny tid och nya förutsättningar. Under Holms tid styrdes den pedagogiska sløjden i riktning mot hemsløjden och kulturarvet och fick sällskap av sång och folkliga danslekar.

År 1966 upphörde utbildningen av slöjdlärare på Nääs. Mellan 8 000 och 10 000 personer hade då lärt sig undervisa i trä- och metallslöjd. Av dessa var cirka 80 procent män. Antalet kursdeltagare på Nääs 1875–1966 i samtliga dagkurser var närmare 29 000; av dessa var drygt 16 000 män.

Det är alltså en del av denna omfattande verksamhet som Anna Alm undersöker i sin avhandling om Slöjdseminariet på Nääs mellan 1880 och 1940. Studien består av fem delar: en inledning, tre empiriska kapitel och en sammanfattande och avslutande diskussion.

Det första empiriska kapitlet, "Slöjd som filantropi, bildning och utbildning: Den svenska pedagogiska sløjdens väg från 1800-tal till 1900-tal", behandlar kontext och bakgrund till Slöjdseminariet på Nääs. Här undersöks den pedagogiska sløjden som samhällsfenomen samt hur slöjdskolan och

seminariet kom till. Analysen tar sin början i det svenska 1800-talets intresse för handens, hjärnans och hjärtats bildning, ett intresse som tog sig uttryck i olika typer av utbildnings- och bildningsverksamheter, där slöjdskolan och senare seminariet på Nääs var ett tydligt exempel. Den pedagogiska slöjdens ursprung och relation till hemslöjd och filantropi analyseras utifrån Bourdieus fältteori. Anna Alm hävdar att Nääs i slutet av 1800-talet var en del av skolslöjdens fält, kanske den mest tongivande delen, eftersom Nääs-systemet ofta kallades den pedagogiska slöjden. Idéerna bakom detta system var dock inte de enda på fältet. Den pedagogiska slöjden konstituerade ett skuggfält i förhållande till den offentliga skolslöjden.

I det andra empiriska kapitlet, "Nääs som kreativ miljö", betraktas den fysiska platsens betydelse utifrån deltagarnas upplevelser av tiden på Nääs. Relationer mellan enskilda individer och platsen samt mellan individer fokuseras. Enligt författaren uttrycker Nääs en rumslik hierarki som också var innehållsmässig på så sätt att det fanns ett väl utvecklat system av hierarkiska relationer. I kapitlet undersöks kursdeltagarnas första fysiska möte med Nääs, hur omgivningarna såg ut, hur kurstiden var disponerad och hur olika typer av identiteter och gemenskaper uppstod och användes. Syftet med denna analysdel är att visa på Nääs som levd plats bortom vardagen och som en plats för förändring. Författaren vill visa hur konstruktionen av en upplevelse kan bidra till att skapa förändring samt hur förutsättningarna för denna upplevelse såg ut på Nääs. En slutsats – baserad på Foucaults teori – är att Nääs kan uppfattas som en heterotop, en annorlunda plats som står utanför samhället samtidigt som den återspeglar diskussioner som återfinns i samhället.

Nästkommande kapitel, "Det karismatiska ledarskapet och dess efterföljare", behandlar tiden efter Nääs, den enskilda individen och specifika grupper. Utgångspunkten är en undersökning av hur Otto Salomon arbetade för att sätta sig själv i centrum för den pedagogiska verksamheten på Nääs och vilka förändringar hans död innebar med Rurik Holm som ny ledare. En central frågeställning är hur och varför Salomon fick så mycket makt, hur han använde denna samt, i förlängningen, hur dessa maktambitioner togs emot av hans efterföljare. För att belysa dessa frågor använder sig avhandlingsförfattaren av Max Webers tankar om karismatiskt ledarskap. Antagandet är att skuggfält frammanar karismatiska ledarpersonligheter. För att komma åt hur ledaren blir karismatisk används också Randall Collins tankar om betydelsen av emotionell energi, som han använder för att beskriva gruppdynamik men också förhållandet till ledaren. Som ledare skilde sig Salomon och Holm åt. Bägge var karismatiska personligheter, men – förenklat uttryckt – kan man säga att Salomon var en nytänkande entreprenör medan Holm var en förnyande förvaltare. I ett delkapitel – "De(t) karismatiska ledarnas

efterföljare” – utgår Alm från några kvinnliga deltagares korrespondens med Otto Salomon. Syftet är att lyfta fram den kvinnliga slöjdläraren som historisk aktör. Av intresse är också att de kvinnor som valts ut inte bara diskuterar arbetet som sådant, utan också hela upplevelsen av Nääs.

Avhandlingens övergripande frågeställningar är: *Hur gestaltade sig upplevelserna på Nääs? Och vad kom dessa att betyda för deltagarna? På vilket sätt använde de upplevelserna på Nääs för att förändra sina liv?*

För att förstå och analysera dessa frågor använder Anna Alm en rad olika teoretiska redskap. Central är Bourdieus fältteori. I fallet Nääs ses den pedagogiska slöjden och skolslöjden vid 1800-talets slut som två olika fält. Som komplement till Bourdieu används Collins modell för samhällslig dynamik. I fokuseringen på Nääs som social erfarenhet anknyter avhandlingsförfattaren till Collins syn på rituell struktur och handling, som utgår från individers och grupperns interaktion. Analysen av upplevelselandskapet Nääs är även inspirerad av antropologen Victor Turners diskussion om passageritualen.

Avhandlingen kan placeras i en tvärvetenskaplig forskningstradition där den gemensamma nämnaren är en ambition att beskriva människors verklighet i all sin komplexitet som den framträder i kunskap, känslor, gemenskaper och yrkestillhörigheter. Den hermeneutiska intentionen innebär att valet av källmaterialet i stor utsträckning består av brev, minnesskildringar och dagboksanteckningar – materialtyper där man kommer aktörerna nära. Källmaterialet omfattar även publicerat material, då både Salomon och Holm under sin verksamhet gav ut en rad artiklar, essäer och småtryck.

Undersökningen av Nääs är ett mycket viktigt bidrag till förståelsen av hur man undersöker en totalmiljö. Författaren vill visa hur konstruktionen av en upplevelse kan bidra till att skapa förändring samt hur förutsättningarna för denna upplevelse såg ut på Nääs. Komponenterna, som i en sådan här miljö dels är den fysiska erfarenheten, dels de psykosociala förhållandena, måste kompletteras med både grupp- och individperspektiv för att få relevans och trovärdighet. Detta har Anna Alm gjort på ett övertygande sätt.

Något mindre övertygande är slutsatsen att upplevelsen av Nääs var livsavgörande för kursdeltagarna. Jag återkommer till detta, men vill först ta upp en annan central aspekt. Det framgår inte tydligt och explicit att den ”slöjd” studien handlar om är träslöjd! Nääs hade nämligen kurser i textilslöjd från 1903 och i metallslöjd från 1914. Definitionen av slöjd i *Nationalencyklopedin* och *Svensk uppslagsbok* säger inget om det icke yrkesmässiga handarbetets material, vilket får konsekvenser för genusperspektivet. Avhandlingsförfattaren behandlar visserligen den kvinnliga slöjdläraren som betydelsefull historisk aktör men missar en annan genusaspekt: fastän Salomon släppte

in kvinnor i träslöjdkurserna – och det var radikalt och framsynt för sin tid – så ogillade han kvinnlig slöjd, eller att det flickor gjorde med tyg och garn över huvud taget kallades slöjd. Detta framkommer i en i och för sig positiv recension av lärarinnan Hulda Lundins bok *Handledning i metodisk undervisning i kvinnlig slöjd* från 1892. Här beskrivs ett slags ”pedagogisk slöjd” inom textilområdet och boken innehåller ideologier, värderingar och metoder – som hos Salomon. Hulda Lundin startade också 1882 ett seminarium för kvinnlig slöjd i Stockholm. Här kan man, ur ett annat perspektiv, se slöjd som ett fält med strid om tolkningsföreträde där Salomon och träslöjden fick tolkningsföreträde.

”Upplevelse” är ett centralt begrepp i avhandlingen. Det finns i titeln och i den övergripande frågeställningen, och Anna Alm skriver att hon vill beskriva vistelsen på Nääs som en upplevelse och inte en erfarenhet. Det är lite svårt att följa författarens förklaring till distinktionen mellan erfarenhet och upplevelse, men oavsett begrepp måste företeelsen förmedlas på något sätt om den skall kunna tolkas. Alm har främst utgått från brev, minnesskildringar, dagboksanteckningar och dylikt. Eftersom verksamheten på Nääs var omfattande saknar jag en närmare diskussion om överväganden vid urval av källor. Mellan 1885 och 1944 deltog 11 991 personer i träslöjdkurserna.² Det är ett grovt mått, då det inte var ovanligt att man gick flera kurser – men det var många deltagare och alla kan inte ha lämnat efter sig källor som kan tolkas. Författaren menar ändå att både den faktiska och den mytiska upplevelsen av Nääs bidrog till att förändra deltagarnas liv och att upplevelsen var både intellektuell och känslomässig. De individuella uttryck som det undersökta materialet bär spår av borgar för denna slutsats. Förändringspotentialen fanns inbyggd i konstruktionen av upplevelsen. Jag finner det dock tveksamt om man så förbehållslöst som avhandlingsförfattaren gör kan hävda att den – underförstått positiva – upplevelsen av Nääs var livsavgörande. Jag saknar alltså ett resonemang om förhållningssättet till eventuella upplevelser hos alla de kursdeltagare som *inte* efterlämnat något källmaterial. Man kan givetvis hävda att man inte kan tolka något som inte finns, men då borde detta även framgå i slutsatserna. Där det finns några reservationer – till exempel att de manliga deltagarna som i de flesta fall var folkskollärare och redan etablerade inom utbildningssystemet var tystare i materialet – finns ingen tolkning av detta. Kan man tänka sig att dessa män såg kurserna bara som kompetenshöjande fortbildning, inte en upplevelse som förändrade deras liv?

Att det fanns avståndstagande och utanförskap på Nääs finns det en del resonemang om, men med förklaringen att det mest intressanta utanför-

2. Hans Thorbjörnsson, *Nääs och Otto Salomon, slöjden och leken* (Helsingborg 1990).

skapet hade personliga orsaker. Två kvinnor, Matilda Nyström och Maria Tersmeden, presenteras som exempel på detta. De två överutnyttjades grovt som arbetskraft, administratörer och hjälpredor åt Salomon. Nyström blev sjukskriven för överansträngning och Tersmeden hade en gigantisk arbetsuppgift. Att mot den bakgrunden avfärda deras kritik med att de var obesvarat förälskade i honom ter sig lite väl lättvindigt. Salomon var visserligen en karismatisk och dynamisk person men inte alltigenom sympatisk eller "kvinnovänlig". De här kvinnornas kritik var kanske både relevant och professionell i en annan bemärkelse än inställningen till slöjdundervisningens utformning.

Min tveksamhet inför avhandlingens allomfattande ambition att visa eller bevisa att slöjdkurserna och Näasmiljön verkligen förändrade alla kursdeltagares liv, och min efterlysning av ett utvidgat, eller problematiserande, genusperspektiv förtar inte det positiva intrycket av *Upplevelsens poetik*. Den omfattande undersökningen av Nääs bidrar till förståelsen av hur man ska undersöka en totalmiljö. Miljön analyseras både ifråga om den fysiska erfarenheten och de psykosociala förhållandena, och studien behandlar också de grupp- och individperspektiv som har relevans för förståelsen av helheten. Avhandlingen är mycket läsvärd, med fina fotoillustrationer, och genomsyras av stor inlevelse och känsla.